Olga Kolot
(Bulgaria, Sofia, **Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin", Bulgarian Academy of Sciences)**

Lehicon and Symbolism of the traditional Folk Costume of the bulgarian Community in Ternivka (Mykolaiv, Ukraine)

Abstract: The present study examines the lexicon of traditional clothing and ornaments of the Bulgarian community in the village of Ternivka (Mykolaiv region, Ukraine) as a specific segment of the dialectal system that has preserved both archaic Bulgarian elements and results of long-term language contact. The analysis focuses on identifying etymological layers, mechanisms of nomination, and semantic transformations within the lexical stock related to traditional culture.
The research applies an onomasiological approach, based on data from the *Bulgarian Dialect Atlas* (BDA), tracing the terminology of key elements of clothing (shirt, sukman/chukman, apron, headscarf, traditional footwear) and ornaments (necklaces, buckles, bracelets, rings). Special attention is given to the relationship between lexical units and their motivation—somatic (e.g. sleeve, neckline), functional (e.g. apron, waistband), and material (e.g. sheepskin coat).
The results demonstrate that the lexical system of the Ternivka dialect has a polydialectal character and reflects complex interactions between Proto-Slavic heritage, Oriental borrowings, and East Slavic influences. The coexistence of multiple designations for the same referent, as well as phonetic and semantic variation, indicates both the dynamic nature of this microsystem and its long-term stability.
The lexicon of traditional clothing and ornaments functions not only as a linguistic but also as a cultural marker, preserving information about the traditional way of life, social structure, and aesthetic values of the community. As such, it constitutes a valuable source for interdisciplinary research in dialectology, ethnolinguistics, and cultural anthropology.
Keywords: ethnolinguistics; traditional clothing; lexical semantics; dialectology; language contact; Bulgarian diaspora

Олга Колот
(България, София, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин", БАН)

Лексика и символика на народния костюм на тернивските българи (Миколаив, Украйна)[1]

Увод

Народният костюм на българите в Тернивка представлява важен компонент от културната памет на местната българска общност и едновременно с това ценен обект за етнолингвистично и филологическо изследване. Той не следва да бъде разглеждан единствено като съвкупност от предмети на материалната култура, а като сложна семиотична

[1] Публикацията е резултат от изпълнението на проекта „Бесарабски и банатски българи: Език, идентичност и културна памет извън националните граници", финансиран от Фонд „Научни изследвания", Млади учени и постдокторанти – 2025 г., съгласно договор КП-06-М 100/1.

система, в която са кодирани знания за социалния ред, представите за красиво и прилично, възрастовите и семейните роли, както и механизмите на колективно самоописание. В този смисъл народният костюм функционира като културен текст: чрез своите форми, цветове, материи, орнаменти и названия той предава информация, която е разбираема в рамките на общността и служи за поддържане на нейното вътрешно единство.

Особен научен интерес представлява лексиката, свързана с традиционното облекло и украшенията. Тя отразява не само устройството на самия костюм, но и историческите процеси, през които е преминала общността. В лексикалния фонд се откриват архаични славянски единици, балкански културни заемки, както и елементи, възникнали или укрепнали в условията на контакт с украинска и руска езикова среда. Поради това терминологията на облеклото при тернивските българи може да бъде разглеждана като място на пресичане между наследена традиция и културна адаптация.

Традиционното облекло не следва да бъде разглеждано единствено като предмет от материалната култура. То представлява знакова система, в която отделните елементи – кройка, тъкан, орнамент, цвят, украшения – функционират като носители на значение. Тази система е организирана по определени принципи, които отразяват социалната структура, ценностите и светогледа на общността. Културните явления могат да бъдат разглеждани като текстове, които подлежат на „прочит“ в рамките на дадена семиотична система. В този контекст народният костюм може да бъде интерпретиран като визуален текст, чрез който се предават културни значения.

Наличният етнографски материал позволява да се проследят не само отделни названия на части от костюма, но и по-широките механизми на номинация:

– как човешкото тяло се използва като модел за назоваване на елементи от облеклото;

– как действието поражда име на предмет;

– как заемката се адаптира към местната фонетична и семантична система;

– как един термин се превръща в носител на повече от едно културно значение. Тъкмо тази многопластовост прави темата особено продуктивна за филологически анализ.

Особено важен аспект на този текст е неговата лексикална репрезентация. Названията на отделните части на облеклото и на украшенията не са случайни; те отразяват начина, по който общността концептуализира тези елементи. Лексиката на народния костюм представлява специфичен слой от езика, който съчетава архаични славянски елементи с по-късни заемки и локални иновации. В нея се откриват следи от различни исторически етапи – от праславянската езикова общност до балканските културни контакти и взаимодействието с източнославянската среда.

Настоящият текст има за цел да разгледа лексиката и символиката на народния костюм на тернивските българи в тяхната взаимовръзка. Акцентът е поставен върху няколко основни аспекта:

∗ първо, върху лексикалната организация на названията за основните части на облеклото и украшенията;

∗ второ, върху етимологичния им строеж и произход;

∗ трето, върху символното натоварване на цветовете, орнаментите и накитите;

∗ четвърто, върху културната функция на костюма като средство за съхраняване на групова идентичност в условията на диаспора.

Лексикологията в широкото си схващане се определя, като учение за системната организация на речниковия състав, което от една страна, разглежда семантичната структура на думите, установява различните им смислови признаци, техните връзки и закономерни отношения и, от друга, анализира и показва тенденциите в

развитието на лексикалната система, нейното функциониране, честотата на думите и тяхното използване в различните сфери и стилове на речта (Бояджиев/Boyadzhiev 1967).

Подходът в настоящото изследване е етнолингвистичен и семиотичен. Това означава, че лексикалните единици не се разглеждат изолирано, а в контекста на културните практики, които ги пораждат и поддържат. Изхожда се от разбирането, че думата не е само обозначение на предмет, а носител на културна концептуализация. Названието на даден елемент от костюма фиксира определен начин на виждане на този предмет и често съхранява следи от неговата първоначална функция, форма или значение.

Етимологичният анализ е необходим, защото лексиката на народния костюм е многослойна. В нея съжителстват праславянски и старобългарски основи, южнославянски диалектни форми, ориенталски заемки и по-късни източнославянски влияния. Проследяването на произхода на думите позволява да се реконструират не само езикови, но и културни контакти. Ако една лексема е турцизъм, това не е просто формален факт; това показва включеност на общността в по-широки балкански културни процеси. Ако определен термин е запазен в архаична форма, това може да свидетелства за консервативен пласт в езика на преселниците.

Семиотичният анализ, от своя страна, позволява да бъде прочетен костюмът като текст. Цветът, орнаментът, видът на накита, начинът на носене на забрадката или на пояса - всичко това е натоварено със значения. Тези значения не са универсални в абстрактен смисъл, а са формирани в конкретна традиция и именно затова подлежат на филологическо тълкуване.

Изследванията върху народния костюм в българската научна традиция се развиват не само в рамките на етнографията и фолклористиката, но и чрез значителен корпус от диалектоложки и етнолингвистични проучвания. Основният интерес в традиционните етнографски трудове е насочен към регионалните разновидности, техниките на изработка и декоративните особености, докато лингвистичният подход разкрива дълбочинната семантика на облеклото. В по-ранните езиковедски изследвания лексиката често се разглежда по-скоро като помощен елемент, но съвременни монографични трудове като тези на Снежана Александрова („Облекло и цветове в българските диалекти. Лексикосемантична характеристика“), обхващащи материала от цялото българско езиково землище, доказват самостоятелната стойност на езиковия анализ. Важни приноси с лингвогеографски и терминологичен характер предлагат още изследването на Т. Бояджиев за престилката (Бояджиев/Boyadziev 1967) с приложена лингвогеографска карта, трудовете на Зоя Барболова (Барболова/Barbolova 2006) върху наименованията за забрадка, анализите на Й. Захариева и др., към които се прибавят и класическите етнографски трудове, очертаващи основните типове и регионални особености на народния костюм.

Етнолингвистичният подход предлага различна перспектива. В рамките на тази парадигма езикът се разглежда като отражение на културната картина на света, а лексиката – като система от концептуални категории. Названията на части от костюма се интерпретират не само като обозначения, а като носители на културно знание.

Семиотичната теория допълва този подход, като разглежда културните явления като знакови системи. В този контекст народният костюм се интерпретира като текст, в който всеки елемент има определена функция и значение.

През последните години в науката се обсъжда проблемът за връзката между културата и езика, дискутират се въпроси за принципите, методите, техниките и източниците за изучаване на езиковата картина на света (Брага/Braga 2024). Тъй като говорът функционира предимно в устна форма, описанието му като самостоятелна система остава

приоритет. В този случай описанието на говора не се различава съществено от описанието на езика: говорът е език, който функционира на ограничена територия като форма на общуване на определен социум. По отношение на българските говори трябва да се отбележи, че компактността на местоживеенето на носителите им – българите преселници – е допринесла за това, че те не са били асимилирани от съседите си. Запазването на българските диалекти се дължи на значителния брой българи (около 205 хил.), както и на съхраняването на националните традиции в ежедневието и производството (Георгиева/Georgieva 2024).

Тернивка (днес квартал на гр. Миколаив) представлява едно от значимите огнища на българската диаспора в Северното Причерноморие. Архивните данни фиксират началото на българското заселване през 1802 г., когато в селището пристигат първите организирани групи преселници от Османската империя. Тази дата традиционно се приема за начало на българската история на Тернивка.

Наред с това съществуват и по-ранни свидетелства, основани на устната традиция и теренните записки на фолклориста Сергей Цветко, според които заселването може да е започнало още в края на XVIII век. Макар тези данни да не са документално потвърдени, те отразяват колективната памет на общността и свидетелстват за по-дълбоко историческо самосъзнание.

Произходът на преселниците се свързва най-често с югоизточните райони на България, по-специално с Адрианополския вилает и Малкотърновската област. Това се потвърждава както от исторически източници, така и от езикови и културни особености, съхранени в местната традиция. В същото време съвременните изследвания разширяват тази картина, като допускат участие и на преселници от други райони на Източна Тракия.

Още в първите години след основаването му броят на заселниците нараства значително, като към 1806 г. там живеят над 500 българи (Уварова/Uvarova 2004).

Важно е да се отбележи, че българската общност в Терновка запазва висока степен на етническа и културна хомогенност. Диалектоложките наблюдения от средата на XX век (Уварова/Uvarova 2004) показват, че българският елемент доминира в селището и продължава да определя неговия езиков и културен облик.

По този начин Терновка се оформя като устойчив център на българската култура в региона, в който се съхраняват традиционни форми на бит, език и облекло. Именно в този контекст следва да се разглежда и лексиката на народния костюм, която отразява както произхода на заселниците, така и процесите на адаптация в новата среда (Гамза/Gamza 2013).

Говорът на българите от с. Терновка се характеризира като комплексна езикова микросистема, в която на фонетично, морфологично и лексикално равнище се съчетават особености, типични за различни диалектни области на българското езиково землище. Наличието на значителен брой фонетични варианти, както и на морфологични и лексикални дублети, не позволява този говор да бъде квалифициран като хомогенен. Напротив, той демонстрира устойчива полидиалектна структура, в която различни езикови черти съществуват паралелно в продължение на повече от два века, без да се наблюдава пълна нивелация.

На лексикално равнище основният речников фонд е съставен предимно от изконна българска лексика, което съответства на общите характеристики на българските говори. В същото време в лексикалната система са интегрирани значителен брой русизми и украинизми, които функционират като органична част от речта и не нарушават нейната системност. Особено показателно е, че редица лексеми, засвидетелствани в терновския говор, са характерни за различни диалектни ареали на българския език, което допълнително потвърждава неговия хетерогенен характер. По този начин терновският говор се

явява резултат от взаимодействието между съхранени диалектни черти и процеси на езиков контакт, оформяйки специфична диаспорна разновидност на българския език.

Една от най-важните функции на народния костюм е способността му да комуникира социална информация. Това става чрез комплексно взаимодействие между части на облеклото, начин на носене, количество и вид на украшенията, цветови решения и орнаментация. Жената в традиционното общество не просто „носи дреха“, а се появява пред общността в кодиран визуален текст.

Възрастта се обозначава чрез степента на яркост, чрез определени елементи на покривала за глава, чрез количеството и характера на накитите. Семейното положение е маркирано преди всичко чрез покриването на главата и чрез начина на оформяне на косата. Материалното състояние намира израз в качеството на плата, наличието на сребърни елементи, броя на накитите, фината изработка на везбата и др. Следователно костюмът изпълнява функция, която в модерното общество до голяма степен е прехвърлена към други знакови системи.

Именно поради това и лексиката за костюма не е второстепенен речников слой. Тя е част от социалната граматика на общността. Названията са носители на различия и роли, а не просто на вещи.

Народният костюм като културен код

Народният костюм на тернивските българи изпълнява няколко функции едновременно. На първо място, той е практическо облекло, съобразено с климатичните условия, сезонния ритъм и труда. На второ място, той е социален знак. По отделни детайли на женското и мъжкото облекло може да се съди за възрастта, семейното положение, благосъстоянието и понякога за празничността на ситуацията. На трето място, той е културна форма на самопредставяне, чрез която общността подчертава своето различие и приемственост.

Именно женският костюм е най-силно семантизиран. Това не е случайно. В традиционните общества женското облекло по-често акумулира знаци на семейна чест, трудолюбие, скромност, красота и статус. Богатството на везбата, разнообразието на накитите, вниманието към забрадката, престилката, пояса и нагръдните украшения показват, че женският костюм не е просто дреха, а система от взаимно допълващи се знаци. Както отбелязва В. Гамза, „Женският костюм се отличаваше с хармония на формите и богатство на украсата“, тоест още самото описание подчертава не само конструкцията, но и естетическата организация на формата (Гамза/Gamza 2013).

Тази хармония между форма и украса не е външна. Тя изразява определена културна норма: красивото е съразмерно, съчетано, ритмизирано. Орнаментите не се натрупват хаотично, а образуват композиция. По същия начин и лексиката, с която се описват различните части на костюма, не е случайна: тя е подредена според принципи на телесност, функция, материалност и социална употреба.

От гледна точка на филологическия анализ особено важно е да се проследят механизмите на номинация, чрез които се назовават отделните елементи на костюма. Тези механизми включват метонимия (напр. назоваване чрез части на тялото), метафора (пренасяне на пространствени значения), както и функционална деривация (образуване на названия от действия). Подобни процеси са добре засвидетелствани в българския език и подробно описани в Българския етимологичен речник.

Сред най-консервативните дялове на тернивската лексикална система се откроява именно речниковият фонд, свързан с народното облекло и накитите. Този пласт е от особена важност, тъй като е съхранил до днес основни български названия, които принад-

лежат към традиционната култура и едновременно с това свидетелстват за полидиалектния характер на говора. По тази причина анализът на лексиката на костюма предоставя ценен материал както за историята на езика, така и за изследване на културната памет на терновските българи.

Лексиката, свързана с народното облекло на тернивските българи, представлява един от най-консервативните и същевременно най-показателните пластове на говора. Тя съчетава в себе си както устойчиви праславянски елементи, така и по-късни заемки и локални иновации, формирани в условията на продължителен езиков контакт. Пространственото разпределение на тази лексика намира отражение в общонародния езиков контекст – например в *Български диалектен атлас. Обобщаващ том* (Ч. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. София: 2001) за територията на страната са картографирани ключови елементи на облеклото и накитите като *риза* (к. 77), *калпак* (к. 78), *цървул* (к. 79), *ямурлук* (к. 80), *обици* (к. 81), *гривна* (к. 82) и *мъниста* (к. 83). Предвид установен факт, че говорът на тернивските българи се отнася към югоизточните български говори, в съответните карти за тази диалектна област откриваме паралели за *ямурлук* (к. 246), *риза* (к. 247), *калпак* (к. 248), *обици* (к. 249) и *мъниста* (к. 250). По-долу ще проследим кои конкретни лексеми отговарят на тези основни категории в тернивския говор. Именно този синкретизъм и териториален обхват разкриват полидиалектния характер на терновската езикова микросистема, в която съжителстват различни номинационни модели и етимологични пластове.

Лексемата *д р è х а*, която в българския език обозначава общото понятие за облекло, тернивския говор се реализира във формата *д р è я*, което представлява резултат от фонетична промяна, изразяваща се в елизия на съгласния /х/. Тази особеност е характерна за тернивския говор и се вписва в по-общите процеси на опростяване на съгласната структура в диалектната реч. Лексемата *д р е я* функционира като общо название за облекло и обозначава както отделни части на традиционния костюм, така и съвкупността от дрехи като цяло. От семантична гледна точка тя съответства на общобългарското *д р е х а* , но в диалектната употреба демонстрира по-широка функционалност и устойчивост.

Според данните от Българския етимологичен речник (БЕР, т. 4: 787), думата произлиза от праславянска основа **drěb-/*dreb-* със значение ‘късам, търкам’, което първоначално е обозначавало „нещо, направено от парчета, дрипи“. Това показва, че в ранните етапи на развитие облеклото е било мислено като сглобено от отделни части, а не като цялостен завършен продукт. В този смисъл самата дума носи следи от материалната култура на ранните славяни.

Централно място в системата на традиционното облекло заема *р ѝ з а т а* – основен и задължителен елемент от женския костюм. Тя се изработва от различни видове тъкани (конопена, ленена, вълнена или памучна) и традиционно се характеризира със светла цветова гама – бял, кремав или розов оттенък. Лексемата *риза* принадлежи към праславянския лексикален фонд (БЕР, т. 6) и демонстрира висока степен на семантична устойчивост, като същевременно разкрива и разширена полисемия в диалектите, където означава не само дреха, но и различни видове покривни и обвивни структури. Това свидетелства за първоначално обобщено значение, свързано с идеята за „обгръщане“ и „покриване“. Показателно е, че значението ѝ остава стабилно във времето: това е дрехата, която е най-близо до тялото, основният текстилен слой.

Вътрешната структура на ризата включва редица елементи, чиито названия отразяват типични механизми на номинация. Така например *р ъ к а в* е производна от *ръка* (БЕР, т. 6) и представлява класически пример за метонимия, при която част от човешкото тяло служи за назоваване на част от облеклото. Подобен номинационен модел се

наблюдава и при *у г ъ р л è* / *о г ъ р л è*, свързано с *гърло* (БЕР, т. 1; т. 4), *угърлè* (от *огърле,* диал. вратен отвор, яка, околовратник – Еленско, Ломско) (БЕР, т. 4: 787), което обозначава вратния отвор на ризата. Тази лексема ясно демонстрира антропоцентричния характер на езиковото мислене, при което телесните ориентири структурират предметния свят.

Лексемата *п à з в а* (БЕР, т. 5) представлява особено показателен пример за семантично развитие. Първоначалното значение ‘вътрешност’, ‘гънка’, ‘пространство между части на тялото’ се трансформира в контекста на облеклото в ‘отвор’ или ‘разрез’ в горната част на дрехата. Тук се наблюдава метафорично разширение, при което пространствените характеристики на тялото се проектират върху предметния свят.

Фонетичният вариант *к у п ч è* (вместо *копче*) свидетелства за локални звукови особености на говора и потвърждава неговата вътрешна вариативност. Подобни форми са важен индикатор за диалектна специфика и за относителната автономност на езиковата система.

Върху ризата се облича *ч у к м à н* (по-рядко *сукман*), което разкрива съжителството на различни номинации за една и съща реалия. Лексемата *сукман* е добре засвидетелствана заемка от турски език (БЕР, т. 7), докато формата *чукман* може да се интерпретира като диалектен вариант, възникнал в рамките на локалната езикова традиция. Долу по полата се нашиват *бялки* – вертикални ивици, украсата е предимно за сватби. Показателно е също, че вместо общобългарското *пола* в говора се използва *ю п к а*, което насочва към заемков характер и външно влияние.

К ò ф т а и *ю п к а* вече маркират по-късен пласт. Те насочват към навлизане на градски и външни влияния, към промяна в самия костюм и към адаптация на общността към по-широка източноевропейска среда. Тези названия свидетелстват за историческа динамика: традиционният костюм не е неподвижен музейен модел, а жива система, податлива на промяна. Ето защо в лексиката се срещат едновременно стари и нови наименования, наследени и възприети форми.

Съществен компонент на женското облекло е престилката, представена чрез формите *п р и с т и́ л к а* и *з а п à с к а*.

И двете думи са силно мотивирани от действие. Запаска е свързана със „запасвам“, тоест с увиване, препасване, поставяне около тялото. Престилка е свързана със „стеля“, „простилам“, „поставям отпред“. И в двата случая името на предмета произтича от това, което се прави с него.

Този модел на номинация е важен, защото показва как в традиционната култура предметът не се дефинира абстрактно, а през своята употреба. Дрехата е това, което се препасва, покрива, увива. Функцията предхожда формалното описание. Оттук идва и високата прозрачност на тези думи. Те са лесно разбираеми вътре в системата на бита, защото самото им название съдържа сценария на употреба.

Когато към това добавим и разграничението между предница и задница в двупрестилочния вариант, става ясно, че имаме работа с особено точна пространствена организация на костюма. Пред и зад, открито и защитено, лице и гръб – тези опозиции са не просто физически, а културно значими. Предницата е по-видима, по-декоративна, по-социално „четима“. Задницата запазва конструктивен и балансиращ характер. Тази разлика има отражение и в начина, по който се мисли и назовава облеклото.

Покривалата за глава е една от най-силно социално натоварените части на традиционния женски костюм. Забрадката не е просто плат за покриване на главата; тя е знак за възраст, семейно положение, скромност, понякога дори за принадлежност към определен жизнен статус. Начинът на носене на забрадката също е част от знаковата система.

Разликата между моминска и омъжена глава е сред най-устойчивите знаци в традиционните общества. Именно затова и главният убор е толкова важен за интерпретацията на костюма като социален текст.

Самата лексема *з а б р а̀ д к а* е дълбоко вкоренена в славянския глаголен модел на обвиване и покриване, което подсказва първичната функция на предмета. Но в културно отношение тя надхвърля защитната роля и се превръща в социален маркер. Лексемата *з а б р а̀ д к а* е изконна българска дума.

Паралелно с това се среща и названието *чумбѐр* (срв. *чембер* у Н. Геров), *чумбер* (според речника на Н. Геров *чембѐр* – от тур. забрадка, забрада; БЕР, т. 5: 540) и показва културното взаимодействие в по-широк балкански контекст. Съжителството на *забрадка* и *чумбер* е лексикален знак за културно наслояване: наследен славянски модел и възприета заемка функционират в една и съща предметна зона.

По-старото название *д ю л б ѐ н* също има ориенталски произход, което отразява историческите културни контакти на българите. Употребата на ш а л свидетелства за по-късни лексикални наслоявания и модернизация на речника.

Названията за обувки и облекло за краката включват форми като *д ж у р а̀ п и*, *н а в ȕ ш т и* и *ц ъ р в ȕ л и*. Лексемата *ц ъ р в ȕ л* е характерна за източнобългарските говори и е добре засвидетелствана в диалектните карти на БДА (БДА, 2001, карта №Л 79), което позволява да се свърже терновският говор с източнобългарския ареал. Формата *н а в ȕ ш т и* отразява локална специфика и обозначава традиционен начин на обвиване на краката. Лексемата *н а в ȕ щ а* според БЕР – диалектно „четвъртити парчета от дебел вълнен плат, с които се увиват краката от стъпалото до коленѐте при носене на цървули“, произлиза от *навȕщек*, като в научната литература се посочва, че тя е резултат от контаминация между *навдища* (вж. *навдой*) и *обуща* (БЕР, т. 4).

За горно облекло терновските жени използват лексемите *к у ф а̀ й к а* и *к у ж ȕ х*, които принадлежат към различни етимологични пластове и отразяват както традиционни, така и по-късни културни влияния.

Лексемата *к у ф а̀ й к а* представлява заемка от руски език (*куфайка*), обозначаваща ватирана горна дреха, предназначена за защита от студ. Нейното разпространение в терновския говор е резултат от продължителните контакти с източнославянската езикова среда и свидетелства за по-късни лексикални наслоявания, свързани с новите социално-икономически условия. От семантична гледна точка, думата е пряко мотивирана от функцията на облеклото – топлинна защита, което я включва в групата на функционално обусловените номинации.

За разлика от нея, лексемата *к у ж ȕ х* (срв. общобълг. *кожух*) принадлежи към по-стария славянски лексикален пласт и е свързана с основата *кожа* (БЕР, т. 3–4). Първоначалното значение на думата обозначава дреха, изработена от обработена животинска кожа с козината навътре или навън, което подчертава пряката връзка между материала и наименованието. Тук се наблюдава типична за традиционната култура материална номинация, при която названието на предмета произлиза от използваната суровина. В диалектната форма *кужух* се открива характерна фонетична вариативност, която свидетелства за локалната адаптация на общобългарската лексема.

Ако облеклото структурира тялото, то украшенията усилват неговата социална и символна видимост. Лексиката на накитите при тернивските българи е особено богата и показателна. Именно в този лексикален слой най-ясно се вижда пресичането между собствено славянски и балканско-ориенталски пласт.

Като допълнение жените носят украси – на главата *духа̀ники* и *о̀бици*; на шията – *герда̀ни, мунѝзда, верӳги, висӳлки*; на кръста – *кула̀ни, на̀фти, чапра̀зи;* на ръцете – *грӳвни, прӳстени, годѐжни пръстени*.

Тук се наблюдава значителна етимологична хетерогенност. Лексемата *г е р д à н* (БЕР, т. 1) е заемка от турски (*gerdan* ‘врат’) и представлява метонимия, при която част от тялото дава име на украшението. Подобен механизъм се наблюдава и при *г р ù в н а* (БЕР, т. 1), която произлиза от праславянското **grivna*, първоначално означаващо ‘врат’, ‘грива’, а впоследствие ‘украшение’.

Пафти и кулани са поясни украшения и поради това се намират на границата между функционалното и декоративното.

Лексемата *п à ф т а* (БЕР, т. 5) първоначално обозначава закопчалка, но в процеса на семантично развитие придобива и декоративна функция, което представлява класически пример за функционално разширение.

Лексемата *к о л à н (к у л à н)* – (БЕР, т. 2) „препаска; ремък“, произв.: коланец диал., коланец умал., коланка „дълъг колан, който булката дарява на мъжете на сватба“ (Софийско), коланче умал., от тур. *kolan* „ремък, колан“.

Техният материал – най-често метал, често сребро – създава допълнително символно поле. Накитът не е само красив, той е траен, тежък, ценен и видим.
П р ъ̀ с т е н (БЕР, т. 5) и *о б е ц и* (БЕР, т. 4) принадлежат към по-прозрачния славянски пласт. При пръстен връзката с пръст е напълно очевидна и отново показва телесна номинация. При обеци ключов е признакът „висящо“, „обесено“, тоест самият начин на прикрепване става основа за названието. Такива примери са особено полезни за филологически анализ, защото показват как различни признаци – място, функция, движение, форма – могат да мотивират името на предмета.

Мъжкото облекло от своя страна включва названия като *г à ш т и* (широк панталон), *ж и л è т, п и н ж à к* (сако), на кръста – широка *ù в и ц а* или *в ъ р к у з ù н* (от конска или кравешка коса), по-късно се препасват с колан – *т а с м à.* На краката носят *н а в ù ш т и с в р ъ в ц à* и *ц ъ р в̀ у л и*. През зимата на краката обуват *б у т ù ш и*. Горното облекло е *к о жу̀ х, тюрк*. На главата слагат *к а л п à к, к а р т ù з, ф е с*. Към лексемите, които са свързани с облеклото и можем да отнесем към характерни особености на терновския говор, ще причислим още: *р е т ù з и* (гащи), *ч а р в ù к,* мн. *ч а р в ù к и* (чехла, чехли).

Тези лексеми отразяват различни културни влияния. Лексемите *пинжак* и *картуз* свидетелстват за източнославянско и западноевропейско влияние, докато *фес* и *калпак* са свързани с ориенталската традиция. Това разнообразие показва, че лексикалната система е динамична и отразява историческите процеси на културна адаптация.

Цветове, орнаменти, символи

Символиката на народния костюм се реализира не само чрез предметния състав, но и чрез цветовете и орнаментите, като всеки цвят и мотив притежава свое точно място и функция върху отделните елементи на облеклото. Червеното е сред най-силно натоварените цветове в традиционната култура. То се свързва с живот, кръв, защита, енергия, младост. Когато червеният цвят присъства в престилките (*пристилки/запаски*), поясите, полите (чрез вертикалните ивици *бялки*) или везбите по ръкавите и нагръдните части на *ризата*, той не е чисто естетически избор. Неговата функция е и апотропейна - да предпазва най-уязвимите отворени пространства на тялото (кръста, шията, краищата на дрехата), да отблъсква злото и да утвърждава жизнената сила.

Златистото, от своя страна, носи друга символика. То обозначава празничност, благополучие, статус и в известна степен сакралност. Когато в костюма се появява блясъкът на метални елементи, на монети или на позлата, най-вече в зоната на пояснite

украси (*пафти, кулани, чапрази*) и нагръдните накити, това не е просто признак на материално богатство. Това е и включване на тялото в режим на празнична видимост, който ясно визуализира възрастовия и семеен статус на жената в общността.

Орнаментите са собствена знакова система, която също се отличава със строга локализация. Геометричните мотиви - ромб, квадрат, линии, кръстовидни разположения - изразяват идеи за ред, подреденост, завършеност, а в много случаи и за плодородие, като структурират полите на *чукмана* и краищата на основните текстилни елементи. Растителните мотиви се разполагат по декоративните полета на престилките и забрадките (*чумбери/дюлбени*), чието покриване на главата само по себе си носи семантика на семейна зрялост и скромност, свързвайки костюма с природния цикъл и с представата за живот, растеж и обновление. Животинските и зооморфни мотиви, включително образът на лъва, добавят символика на сила, закрила и етническа памет. Особено лъвът е важен като знак на българското самосъзнание и затова присъствието му в декоративните елементи не е само декоративно, а дълбоко идентификационно, затвърждавайки връзката на диаспорната общност с родовата памет.

Тернивският материал е особено ценен, защото ясно показва как диаспорната култура съхранява и преработва езика. От една страна, се запазват стари южнобългарски и общославянски лексеми. От друга, действат балкански заемки, особено в зоната на облеклото и украшенията. От трета, в по-късни слоеве се наблюдава влияние на украинската и руската среда. Всичко това води до формиране на смесен, но не хаотичен лексикален фонд.

Този контактноезиков характер не означава загуба на идентичност. Напротив, често именно чрез комбинация от наследени и възприети елементи една диаспорна общност изгражда устойчив модел на самосъхранение. В езика на костюма това е особено ясно: основните, „сърцевинни“ названия често остават свои, докато периферните или модификационните елементи са по-отворени към влияние.

В сравнение с украинската традиция могат да се открият едновременно паралели и разграничения. При някои орнаментални схеми има сходство, а при отделни термини се наблюдава съвпадение или близост. Но централните лексеми и структурният модел на костюма продължават да поддържат българската етнокултурна маркираност.

Заключение

Лексиката и символиката на народния костюм на тернивските българи образуват сложна и взаимосвързана система, която не може да бъде сведена нито до предметен опис, нито до чисто етимологичен списък. Анализът показва, че отделните названия на части от облеклото и украшенията са мотивирани от телесни, функционални, пространствени и културни признаци. В тази система се откриват едновременно архаични славянски пластове, балкански заемки и по-късни контактни влияния, което прави терминологията особено ценна за филологическо изследване.

Същевременно костюмът функционира като културен текст. Чрез цвета, орнамента, вида на украшението, начина на носене на главния убор или на пояса се предават значения, свързани с идентичността, пола, възрастта, семейния статус и социалния престиж. Следователно езикът на костюма и самият костюм не могат да бъдат разделени: те са две страни на един и същ механизъм на културно самоописание.

Точно в това се състои научната стойност на разглеждания материал. Народният костюм на тернивските българи не е просто остатък от миналото, а документ на историческа памет, съхранен едновременно в тъканта и в думата. Филологическото му изуча-

ване позволява да се види как една общност мисли тялото, красотата, реда и принадлежността си. Затова анализът на тази лексика е не само принос към историята на езика, но и към разбирането на българската културна традиция в нейните диаспорни форми.

ЛИТЕРАТУРА

БДА 2001: БДА. Обобщаващ том. Ч I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. София: ИК „Труд“ (BDA 2001: BDA. Obobshtavasht tom. Ch. I−III. Fonetika. Akcentologiya. Leksika. Sofia: IK „Trud“).

БЕР 1971–2017: Български етимологичен речник. Т. 1–8. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“ (BER 1971–2017: Balgarski etimologichen rechnik. T. 1–8. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”).

Александрова 2022: *Александрова*, С. Облекло и цветове в българските диалекти. Лексикосемантична характеристика. Пловдив: Пловдивско университетско издателство (Aleksandrova 2022: *Aleksandrova*, *S.* Obleklo i tsvetove v balgarskite dialekti. Leksikosemantichna harakteristika. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo).

Барболова 2013: *Барболова, З.* Българският говор в николаевската Терновка (Украйна). Одеса, Симекс-принт (Barbolova 2013: *Barbolova, Z.* Balgarskiyat govor v nikolaevskata Ternovka (Ukrayna). Odesa, Simeks-print).

Барболова 2006: *Барболова, З.* Имената за забрадка в българския език. София, АИ „Проф. Марин Дринов“ (Barbolova 2006: *Barbolova, Z.* Imenata za zabradka v balgarskite ezik. Sofiya, AI „Prof. Marin Drinov“)

Бояджиев 1967: *Бояджиев, Т.* Диалектни названия на някои части на облеклото. Названия на престилката в българския език. – В: Език и литература, Кн. 6, С., 1967, 69–75 (Boyadzhiev 1967: *Boyadzhiev, T.* Dialektni nazvaniya na nyakoi chasti na oblekloto. Nazvaniya na prestilkata v balgarskiya ezik. – V: Ezik i literatura, Kn. 6, S., 1967, 69–75.)

Брага 2023: *Брага Т.* Езиковата картина на света в българската антропонимна система през XIX в. Проблеми на социолингвистиката. − В: Материали от Петнадесетата международна конференция по социолингвистика, посветена на акад. Михаил Виденов, София, 20–21 април 2023 г., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ (Braga 2023: *Braga T.* Ezikovata kartina na sveta v balgarskata antroponimna sistema prez XIX v. Problemi na sotsiolingvistikata. −V: Materiali ot Petnadesetata mezhdunarodna konferentsiya po sotsiolingvistika, posvetena na akad. Mihail Videnov, Sofia, 20–21 april 2023 g., Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“).

Гамза 2014: *Гамза, В*. Тернівка. Історико-етнографічний нарис. Миколаїв: Іліон. (Gamza 2014: *Gamza, V.* Ternivka. Istoryko-etnohrafichnyi narys. Mykolaiv: Ilion).

Георгиева 2024: *Георгиева Св.* Диагностиращите лексикани маркери на българските говори в Украйна. – Български език, Приложение/Bulgarian Language, Supplement, 71 (2024), с. 443–454 (Georgieva 2024: *Georgieva Sv.* Diagnostirashtite leksikani markeri na balgarskite govori v Ukrayna. – Balgarski ezik, Prilozhenie/Bulgarian Language, Supplement, 71 (2024), pp. 443-454).

Колот 2020: *Колот, О.* Български фолклор и диалект на село Тернивка в диахронен аспект (гр. Николаев, Украйна). Автореферат на дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. София, СУ „Св. Климент Охридски (Kolot 2020: *Kolot, O.* Balgarski folklor i dialekt na selo Ternovka v diahronen aspekt (gr.

Nikolaev, Ukrayna). Avtoreferat na disertaciya za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor“. Sofia, SU „Sv. Kliment Ohridski“).

Стойков 1993: *Стойков, Ст.* Българска диалектология. София: издателство на Българската академия на науките. (Stoykov 1993: *Stoykov, St.* Balgarska dialektologia. Sofia: izdatelstvo na Balgarskata akademia na naukite).

Уварова 2004: *Уварова, Е.* Материалы Государственного архива Одесской области по истории колонии Терновка начала XIX в. – В: Одеська болгаристика, № 2, Одеса, с. 30–32 (Uvarova 2004: *Uvarova, E.* Materialy Gosudarstvennogo arkhiva Odesskoy oblasti po istorii kolonii Ternovka nachala XIX v. –V: Odeska balharystyka, № 2, Odesa, s. 30–32).